

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Χ. ΓΚΟΥΤΟΣ

Χαρίλαος Γ. Γκούτος

Καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου

Ο συνδικαλισμός στήν Αθήνα τό 1891

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ 2001

1

Ο συνδικαλισμός στην Αθήνα τό 1891

ΧΑΡΙΛΑΟΣ Γ. ΓΚΟΥΤΟΣ

Καθηγητής του Έργατικού Δικαίου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ο ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟ 1891

Συνδικάτα, απεργίες, συνθήκες εργασίας, σοσιαλισμός

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 53277
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 17-8-2012
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 331.8 ΓΕΟ

κωδ. εγγ. 7628

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ - ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2001

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Χαρίλαος Γ. Γκούτος
Ο συνδικαλισμός στην Αθήνα τό 1891

ISBN 960-15-0552-0

© Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα
Σόλωνος 69-106 79 Αθήνα
Τηλ.: 3618198-3615440
• Fax: 3610425
Ν. Ζωίδου 88-691 00 Κομοτηνή
Τηλ.: 0531/26323-33245

© Ant. N. Sakkoulas Publishers
69, Solonos Str.-106 79 Athens-Greece
Tel.: 3618198-3615440
• Fax: 3610425
88, N. Zoidou Str.-691 00 Komotini
Tel.: 0531/26323-33245

email: info@ant-sakkoulas.gr
www.ant-sakkoulas.gr

Ἀφιερώνεται στήν Κέλη
πού προοδεύει

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀναζητώντας νέες διαγνωστικές πηγές για τήν ιστορική εξέλιξη τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων στήν χώρα μας, εἶχα τήν τύχη νά βρῶ τήν μόνη μᾶλλον σωζόμενη σειρά τῶν 44 φύλλων τῆς «Ἐφημερίδος τῶν Συντεχνιῶν», ἡ ὁποία ἐκδόθηκε τό 1891 στήν Ἀθήνα καί δέν ἔχει ἀξιοποιηθεῖ μέχρι τώρα στήν ιστοριογραφία.

Στίς στήλες της συναντᾶμε ἄγνωστες ἐν πολλοῖς πληροφορίες για τίς συνθήκες ἀπασχόλησης καί διαβίωσης τῶν μισθωτῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, για τά ἐπαγγελματικά προβλήματα τῶν μικροεπιχειρηματιῶν, για τόν ἐλληνικό συνδικαλισμό, καθώς καί για τίς σοσιαλιστικές ιδέες μιᾶς ομάδας προσώπων πού ἔχει ἀγνοηθεῖ στήν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον προξενοῦν ἀφ' ἐνός τά κείμενα τῶν συνεντεύξεων ἐνός συντάκτη της μέ τούς προέδρους 14 συντεχνιῶν τῆς Ἀθήνας, στά ὁποῖα περιγράφονται καί κρίνονται συναρπαστικά οἱ συνθήκες ἀσκήσεως τῶν ἀντίστοιχων ἐπαγγελμάτων, οἱ ἐξελίξεις στήν διοργάνωση ἐπαγγελματικῶν σωματείων καί ἄλλα κοινωνικά καί οἰκονομικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς, ἀφ' ἐτέρου δέ ἡ τολμηρή ἀρθρογραφία τῆς ἐφημερίδας για τό «κοινωνικό ζήτημα» καί για τόν σοσιαλισμό.

Ἡ ἐν λόγω ἐφημερίδα ἐκδόθηκε ἀπό τόν «Ἐργατικό Σύνδεσμο τῶν Τυπογράφων», μετά ἀπό τήν ἀποτυχία τῆς δεκαήμερης ἀπεργίας, μέ τήν ὁποία τοῦτο τό ἐργατικό συνδικάτο ἀγωνίσθηκε νά πείσει τούς ἐκδότες τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων νά ἀναθέσουν σ' αὐτό τήν πώληση πρὸς τό κοινό τῶν ἐφημερίδων τους. Για τήν ἀπεργία ἐκείνη δέν ἔχει γίνει λόγος στήν βιβλιογραφία, παρά τό ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν τό αἴτημά της καί τά περιστατικά της. Μέ τήν ἐκδοσὴ τῆς ἐφημερίδας, ἡ διοίκηση τοῦ συνδικάτου ἐπιδίωξε νά καταγγεῖλει ὡς ἀδίκη τήν ἀντίδραση τῶν ἐκδοτῶν πρὸς

τό αίτημα τῆς ἀπεργίας, ἀλλά καί νά συμβάλλει στήν διάδοση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τήν δημοσιογραφική ὑποστήριξη τῶν συμφερόντων τῶν μισθωτῶν καί τῶν μικροεπιχειρηματιῶν.

Οἱ ὡς ἄνω δραστηριότητες τοῦ συνδικάτου τῶν ἐργατῶν τυπογράφων (διεκδίκηση τῆς πρακτόρευσης τῶν ἐφημερίδων, ἔκδοση καθημερινῆς ἐφημερίδας, συμπαράσταση στούς μισθωτούς καί στούς μικροεπιχειρηματίες, προώθηση τοῦ σοσιαλισμοῦ) ἀποτελοῦν τόν θεματικό κορμό τοῦ βιβλίου τούτου καί ἐξετάζονται διεξοδικά βάσει τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν πού ἀντλήσα ἀπό τήν «Ἐφημερίδα τῶν Συντεχνιῶν» καί ἀπό ἄλλες ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τά κρίσιμα τμήματα τῶν ἀντίστοιχων δημοσιευμάτων, καί μάλιστα τῶν 14 συνεντεύξεων, προτίμησα νά τά παραθέσω αὐτούσια, ἀντί νά τά ἀναδιατυπώσω, καθόσον αὐτά ἀφ' ἑνός ἀποδίδουν τά νοήματά τους μέ σαφήνεια καί μέ ζηλευτή λιτότητα, ὑποδηλώνοντας καί τήν νοοτροπία τῶν συντακτῶν τους, ἀφ' ἑτέρου δέ εἶναι σήμερα δυσεύρετα καί ἡ ἀναδημοσίευσή τους ἐδῶ διευκολύνει τήν χρήση τους ἀπό ἄλλους μελετητές.

Ἐπί πλέον, ἐπιχειρεῖται στό βιβλίο μιά πρώτη συνθετική καταγραφή τῶν σπουδαιότερων ἐξελίξεων πού συντελέσθηκαν μέχρι τό 1891 στήν Δ. Εὐρώπη καί στήν Ἑλλάδα, κυρίως στήν Ἀθήνα, ἀναφορικά μέ τόν συνδικαλισμό καί μέ τίς οἰκονομικοπολιτικές συνθῆκες πού συγκροτοῦσαν τό «περιβάλλον» του. Δηλαδή, ἐξετάζονται, μέσα σ' αὐτό τό χρονικό καί τοπικό πλαίσιο, οἱ κυριότερες ἐξελίξεις πού ἐπῆλθαν σταδιακά στήν πολιτική κατάσταση, στήν οἰκονομία, στίς κοινωνικές τάξεις, στούς χώρους τοῦ ἀναρχισμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ, στήν νομοθεσία περί συνδικάτων καί περί ἀπεργίας καί στήν συνδικαλιστική πρακτική (συνδικαλιστική κίνηση, εἶδη συνδικάτων, περιπτώσεις ἀπεργιῶν). Αὐτές οἱ ἐξελίξεις ἀπεικονίζονται συνοπτικά στό βιβλίο, κυρίως μέ βάση τίς εὐστοχες ἀπόψεις πού ἔχουν διατυπωθεῖ σέ ἄλλες μελέτες.

Νομίζω ὅτι τό βιβλίο τοῦτο, ὄχι μόνον εἰσφέρει νέες γνώσεις στήν ιστοριογραφία τοῦ ἑλληνικοῦ συνδικαλισμοῦ, ἀλλά καί ἀποκαλύπτει μερικά ἀπό τά χαρακτηριστικά καί τά προβλήματα τῆς χώρας πού ὑπῆρχαν τό 1891, ἐκδηλώνονται ὅμως καί σήμερα,

ὅπως εἶναι: τό ἄτονο εἰδικό ἐνδιάφερον καί ἴσως ἡ περιφρόνηση πού διαθέτουν συνήθως οἱ πολιτικοί ἡγέτες καί οἱ διανοούμενοι γιά τούς μή προνομιούχους, ἡ σκληρότητα μέ τήν ὁποία ἀντιδράει ὁ Τύπος ὅταν θίγονται τά συμφέροντά του, ἡ ἔξαρση τῆς διαφθορᾶς στήν δημόσια διοίκηση καί ἡ δυσπιστία πολλῶν στήν δυνατότητα ἐπιτυχούς ἐφαρμογῆς στήν χώρα τῶν ἀρχῶν εἴτε τοῦ συνδικαλισμοῦ εἴτε τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλισης εἴτε τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἄν οἱ αἰτίες πού γέννησαν αὐτά τά χαρακτηριστικά καί προβλήματα τό 1891 ἐξακριβωθοῦν ἀπό τούς εἰδικούς, μέ τήν νηφαλιότητα τήν ὁποία εὐνοεῖ ἡ χρονική ἀπόσταση, θά μποροῦσαν νά ἐπισημανθοῦν εὐκολότερα καί πειστικότερα οἱ αἰτίες πού σήμερα παράγουν παρόμοια χαρακτηριστικά ἢ προβλήματα στή χώρα.

Βίλια, Μάϊος 2001

Χ.Γ.Γ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Κεφάλαιο Πρώτο

Ο ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ

ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ ΤΟ 1891

§1.	Ἡ συνδικαλιστική νομοθεσία	15
	A. Εἰσαγωγή	15
	B. Τό σωματειακό δίκαιο	17
	Γ. Τό δίκαιο τῆς ἀπεργίας	19
§2.	Ὁ συνδικαλισμός στήν πράξη	20
	A. Γενικά	20
	B. Κατηγορίες συνδικάτων τῆς Ἀθήνας	23
	Γ. Τά καταστατικά τῶν συνδικάτων	30
§3.	Τό περιβάλλον τοῦ συνδικαλισμοῦ	32
	A. Πολιτικές ἐξελίξεις, οἰκονομία, κοινωνικές τάξεις	32
	B. Ἀναρχισμός, σοσιαλισμός	40

Κεφάλαιο Δεύτερο

Ο ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΩΝ

§4.	Ὁ συνδικαλισμός καί ἡ ἐργασία τῶν τυπογράφων μέχρι τό 1891	49
	A. Συνδικαλισμός τῶν τυπογράφων	49
	B. Συνθῆκες ἐργασίας τῶν τυπογράφων	53
§5.	Ἀπεργία τῶν ἐργατῶν τυπογράφων τό 1891	56
	A. Τά περιστατικά τῆς ἀπεργίας	56
	B. Ἐπιχειρήματα ὑπέρ τῆς ἀπεργίας	66
	Γ. Ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς ἀπεργίας	69

Κεφάλαιο Τρίτο
Η «ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ»

§6.	Ἡ ταυτότητα τῆς ἐφημερίδας	75
A.	Γενικά	75
B.	Στόχοι τῆς ἐφημερίδας	77
Γ.	Θέματα καὶ συντάκτες τῆς ἐφημερίδας	81
Δ.	Ἐξέλιξη τῆς ἐφημερίδας	82
§7.	Εἰδήσεις γιὰ τίς κοινωνικοπολιτικές ἐξελίξεις στὴν Εὐρώπη	84
§8.	Ἀπόψεις γιὰ τίς κοινωνικές ἀδικίες στὴ χώρα	90
A.	Στρεβλότητες στὸ παρελθόν	90
B.	Οἱ προνομιούχοι καὶ οἱ ἀδικούμενοι	93
Γ.	Οἱ ἄχρηστοι λόγιοι καὶ δημοσιογράφοι	101
§9.	Θέσεις γιὰ τοὺς τρόπους ἀντίδρασης τῶν ἀδικουμένων τῆς χώρας	104
§10.	Προτάσεις γιὰ νομοθετικές μεταρρυθμίσεις	110
A.	Γενικά	110
B.	Ἐργάσιμες ὥρες καὶ ἡμέρες	112
Γ.	Κοινωνική ἀσφάλιση	114
Δ.	Λαϊκὰ ταμειυτήρια	119
§11.	Ἀπαντήσεις σὲ ἐπικριτές	120

Κεφάλαιο Τέταρτο
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΜΕ ΠΡΟΕΔΡΟΥΣ ΣΥΝΔΙΚΑΤΩΝ

§12.	Εἰσαγωγή	125
§13.	Οἱ καπνοπῶλες	127
§14.	Οἱ καφεπῶλες	132
§15.	Οἱ κουρεῖς	137
§16.	Οἱ οἶνοπαντοπῶλες	141
§17.	Οἱ ὑποδηματοποιοί	145
§18.	Οἱ ἐμπορορραπτεργάτες	150
§19.	Οἱ φανοποιοί	155
§20.	Οἱ κρεωπῶλες	159
§21.	Οἱ ὑελολαμποπῶλες	163
§22.	Οἱ λαχανο-οπωροπῶλες	167
§23.	Οἱ σιδηρουργοί	171
§24.	Οἱ ζαχαροπλάστες	175

§25. Οί ιχθυοπῶλες	180
§26. Οί βιβλιοδέτες καί οί τυπογράφοι	184
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	189
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	193

Κεφάλαιο Πρώτο

Ο ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ ΤΟ 1891

§1. Η συνδικαλιστική νομοθεσία

A.- Είσαγωγή

1. *Όρολογία.* Οί δικαίικοι κανόνες πού ρυθμίζουν τόν συνδικαλισμό συγκροτοῦν τό συνδικαλιστικό δίκαιο (πού λέγεται καί συνδικαλιστική νομοθεσία). Συνδικαλισμός ὀνομάζεται ἡ συσσωμάτωση τῶν μισθωτῶν ἢ καί τῶν ἐπιχειρηματιῶν σέ ὀργανώσεις πού εἶναι ἰδιωτικές καί μή κερδοσκοπικές, καθώς καί ἡ συλλογική δράση τους πού ἀποσκοπεῖ στήν προάσπιση καί στήν προαγωγή τῶν συμφερόντων τους, ἰδίως μέ συλλογικές διαπραγματεύσεις καί μέ ἀπεργίες τῶν μισθωτῶν ἢ μέ ἀνταπεργίες τῶν ἐπιχειρηματιῶν ἐργοδοτῶν¹.

Σήμερα, ὡς μισθωτοί χαρακτηρίζονται τά πρόσωπα πού παρέ-

1. Ἡ σημερινή ἐλληνική λέξη συνδικαλισμός συνιστᾶ ἀντιδάνειο τοῦ ταυτόσημου ὄρου τῶν λατινογενῶν γλωσσῶν, ὁ ὁποῖος, μαζί μέ ἄλλους ὁμόρριζους ὄρους, προῆλθε ἀπό τίς λατινικές λέξεις *syndicus* καί *syndicatum*. Αὐτές οἱ λατινικές λέξεις προῆλθαν ἀπό τήν ἀρχαιοελληνική λέξη *σύνδικος* πού ἐσήμαινε τόν συμπαραστάτη τοῦ διαδίκου, τόν συνήγορο. Βλ. στό βιβλίο μου «Ὁ συνδικαλισμός στό ἐλληνικό κράτος 1834-1914», Ἀθήνα 1988 σ. 14. Γιά τίς ἔννοιες μισθωτός καί ἐπιχειρηματίας, βλ. στό βιβλίο μου «Ἐργατικό δίκαιο» 1999 σ. 65 ἐπ. 84.

χουν εργασία, βάσει ένοχικῆς σύμβασης, σέ ἄλλο πρόσωπο (πού λέγεται εργοδότης), χωρίς νά δικαιουῖνται νά καθορίζουν τούς κυριότερους τουλάχιστον ὅρους τῆς ἀπασχόλησῆς τους (ἐξαρτημένη εργασία). διαιροῦνται σέ ὑπαλλήλους καί σέ ἐργάτες. Ὡς ἐπιχειρηματίες χαρακτηρίζονται τά πρόσωπα πού ὀργανώνουν καί χρησιμοποιοῦν οἰκονομικά ἀγαθά γιά νά παράγουν ἤ/καί νά διανέμουν τέτοια ἀγαθά ἤ νά παρέχουν ὑπηρεσίες, ἐπιδιώκοντας ἤ ὄχι τό κέρδος, δηλαδή πού ἀσκοῦν ἐπιχείρηση μεγάλη ἤ μικρή· ἂν χρησιμοποιοῦν καί τήν εργασία ὑπαλλήλων ἤ ἐργατῶν, εἶναι καί εργοδότες αὐτῶν τῶν μισθωτῶν.

2. Στήν Δ. Εὐρώπη². Ὁ συνδικαλισμός εἶχε ἀπαγορευθεῖ ἐκεῖ καί εἶχε χαρακτηρισθεῖ ὡς κολάσιμος ποινικῶς ἤδη ἀπό τόν 18ο αἰῶνα, ἐπειδή θεωρήθηκε ὡς ἀσυμβίβαστος πρός τίς ἐπικρατοῦσες τότε ἀρχές τοῦ ἀτομιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδή πρός τήν ἀρχή τῆς νομικῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν, τήν ἀρχή τῆς ἐλεύθερης οἰκονομικῆς καί ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητάς τους, τήν ἀρχή τῆς ἐλευθερίας τῶν συναλλακτικῶν συμβάσεων καί τήν ἀρχή τῆς οὐδετερότητας τοῦ κράτους. Ὅμως αὐτό τό σύστημα τοῦ ἀπόλυτου φιλελευθερισμοῦ ὠφέλησε μέν τήν οἰκονομία καί τούς κεφαλαιούχους, ἀλλά ἐξαθλίωσε τούς μισθωτούς, μέ συνέπεια πολλοί ἐργαζόμενοι, καθώς καί ἀρκετοί διανοούμενοι κ.ἄ., νά ἀντιδράσουν ἔντονα, διαμαρτυρόμενοι γιά τίς δημιουργηθεῖσες ἀδικίες.

Γιά τούς λόγους αὐτούς, καταργήθηκε ἡ ποινική δίωξη τοῦ συνδικαλισμοῦ καί σύν τῷ χρόνῳ ἀναγνωρίσθηκε ἡ ἐλευθερία ἴδρυσης καί λειτουργίας συνδικάτων, πρῶτα προσωρινῶν καί ἔπειτα μονίμων. Τοῦτο συνέβη: στήν Ἀγγλία τό 1824 στοιχειωδῶς καί τό 1871 πληρέστερα, στήν Γαλλία τό 1864, στό Βέλγιο τό 1866, στήν Γερμανία τό 1869, στήν Αὐστρουγγαρία τό 1870 καί στήν Ἰταλία τό 1890. Ἀκόμη, ἰδίως μετά τό 1870, χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν ἐπίλυση τῶν συλλογικῶν ἐργασιακῶν διενέξεων οἱ συλλο-

2. Βλ. Διεθνές Γραφεῖον Ἐργασίας, Ἡ συνδικαλιστική ἐλευθερία, μτφρ. Ἄ. Κυριακόπουλος, 1960, Δ. Δασκαλάκης, Ἡ συλλογική αὐτονομία στή σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, 1995 67-76.

γικές ένοχικές συμφωνίες, βάσει τῶν ὁποίων διαμορφώθηκε νομοθετικά μετά τό 1917 ὁ θεσμός τῶν συλλογικῶν συμβάσεων ἐργασίας.

B.- Τό σωματειακό δίκαιο³

1. Πρίν νά θεσπισθεῖ ὁ ν. 281/1914, τά συνδικάτα - ἐπαγγελματικά σωματεῖα διέπονταν ἀπό τούς ἐξῆς γενικούς κανόνες, πού συγκροτοῦσαν ἕνα πενιχρό σωματειακό δίκαιο: α) τό ἄρθρο 11 τοῦ Συντάγματος περί ἐλευθερίας τοῦ συνεταιρίζεσθαι, β) τά ἄρθρα 212-225 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου τοῦ 1834 περί ἀθεμίτων ἐνώσεων προσώπων, γ) δύο διατάγματα τοῦ 1833 καί ἕνα τοῦ 1845 περί κυβερνητικῆς ἐποπτείας τῶν σωματειακῶν ἐνώσεων, δ) τίς διατάξεις τοῦ βυζαντινορρωμαίκοῦ δικαίου περί σωματείων καί περί νομικῶν προσώπων, οἱ ὁποῖες ἐρμηνεύονταν σύμφωνα μέ τήν διδασκαλία τῶν εὐρωπαϊῶν πανδεκτιστῶν (καί στίς ὁποῖες δέν περιλαμβάνονταν οἱ διατάξεις περί συντεχνιῶν τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου τοῦ Λέοντα τοῦ Σοφοῦ, διότι, πλὴν τῶν ἄλλων, αὐτό ἔγινε γνωστό μόλις τό 1893). Μετά τό 1900 εἶχαν θεσπισθεῖ καί λίγες ἀσήμαντες εἰδικές διατάξεις πού ἀναφέρονταν σέ ὀρισμένες κατηγορίες ἐπαγγελματικῶν σωματείων. Ἔτσι, οἱ ἰδρυτές τοῦ σωματείου καί ἡ συνέλευση τῶν μελῶν του εἶχαν τήν δυνατότητα νά ρυθμίζουν μέ τό καταστατικό καί μέ ἀποφάσεις τῆς συνέλευσης πλεῖστα θέματα σχετικά μέ τήν ἰδρυση, τήν λειτουργία καί τήν διάλυση τοῦ σωματείου.

2. Βάσει τῶν ὡς ἄνω κανόνων, χαρακτηρίζοταν ὡς σωματεῖο ἡ ὁμάδα τριῶν τουλάχιστον φυσικῶν προσώπων, ἡ ὁποία ἰδρύθηκε μέ δικαιοπραξία τους, εἶχε νομική προσωπικότητα (πού τήν ἀπέκτησε εἴτε μέ συμφωνία τῶν μελῶν της, κατά τήν ἐπικρατοῦσα γνώμη, εἴτε κατόπιν κυβερνητικῆς ἀδείας, κατ' ἄλλην γνώμη) καί ἐπιδίωκε θεμιτούς σκοπούς. Κατά τήν ἐπικρατοῦσα γνώμη, σ' αὐτούς τούς θεμιτούς σκοπούς μποροῦσε νά περιλαμβάνεται καί ἡ

3. Βλ. στή μελέτη μου «Ὁ συνδικαλισμός στό ἑλληνικό κράτος 1834-1914», 1988 43-57, 218-240.

διανομή κερδῶν στά μέλη, γι' αὐτό ἐθεωροῦντο ὡς σωματεῖα καί οἱ συνεταιρισμοί καί οἱ ἀνώνυμες ἐταιρίες. Ἐπειδή τά μέλη τοῦ σωματείου ἔπρεπε νά εἶναι φυσικά πρόσωπα, ἡ ἔνωση δύο ἢ περισσοτέρων σωματείων δέν εἶχε σωματειακό χαρακτήρα.

Κατά τό ἄρθρο 11 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864: «Οἱ Ἑλληνες ἔχουσι τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, τηροῦντες τούς νόμους τοῦ Κράτους, οἵτινες ὁμως οὐδέποτε δύνανται νά ὑπαγάγωσι τό δικαίωμα τοῦτο εἰς προηγουμένην τῆς Κυβερνήσεως ἄδειαν». Αὕτη ἡ διάταξη, ὅπως διευκρινίσθηκε κατά τήν ψήφισή της, δέν ἀφοροῦσε στίς ἀστικές καί στίς ἐμπορικές ἐταιρίες. Ἀντίθετα, σύμφωνα μέ τήν γνώμη πού ἐπικράτησε, αὕτη ἡ διάταξη ἐκάλυπτε καί τίς ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις καί συνεπῶς μπορούσαν καί αὐτές νά ἰδρυθοῦν καί νά ἀποκτήσουν νομική προσωπικότητα χωρίς κυβερνητική ἄδεια. Ὅμως ὑποστηρίχθηκε καί ἡ ἀντίθετη γνώμη, καθῶς καί ὅτι ὅλα τά σωματεῖα ὄφειλαν νά γνωστοποιοῦν τήν ἴδρυσή τους στίς κυβερνητικές ἀρχές, ἀφοῦ αὐτές ἐδικαιοῦντο νά μήν ἐπιτρέπουν τήν λειτουργία ἀθεμίτων σωματείων. Πραγματικά, ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτήν τήν γνώμη, τά ἄρθρα 212-225 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου καί τό νομοθετικό διάταγμα τῆς 5.12.1845 ὄριζαν ὅτι ὁ νομάρχης δικαιούται νά ἐλέγχει ἂν ἡ ἐσωτερική λειτουργία καί ἡ ἐξωτερική δράση τοῦ σωματείου συνάδουν πρός τούς νόμους, πρός τό εἰδικό ἐγκριτικό διάταγμα καί πρός τό καταστατικό του, σέ ἀρνητική δέ περίπτωση δικαιούται νά διαλύσει τό σωματεῖο, νά δημεύσει τήν περιουσία του καί νά ἐπιβάλλει ποινές στούς παραβάτες.

Ἀναφορικά μέ τά ὄργανα τοῦ σωματείου, τήν λειτουργία καί τήν δράση του, ὑπῆρχαν οἱ ἐξῆς κυρίως νομοθετικοί κανόνες: Οἱ ἀποφάσεις στήν συνέλευση τῶν μελῶν λαμβάνονται ἀπό τά 2/3 τῶν παρόντων μελῶν, ἐκτός ἂν ὑπάρχει εἰδική πρόβλεψη στό καταστατικό. Τό σωματεῖο ἐκπροσωπεῖται ἀπό τά φυσικά πρόσωπα πού ἔχουν ὀρισθεῖ σύμφωνα μέ τό καταστατικό ὡς ἐκπρόσωποί του, δεσμεύεται δέ ἀπό τίς δικαιοπραξίες πού αὐτά καταρτίζουν ἄρμοδίως καί εὐθύνεται γιά τίς ἀδικοπραξίες πού αὐτά διέπραξαν κατά τήν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους.

Γ.- Τό δίκαιο τῆς ἀπεργίας⁴

1. Ἀπαγορεύσεις. Τό ἄρθρο 167 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου τοῦ 1834 (ὁ ὁποῖος εἶχε καταρτισθεῖ ἀπό τόν G. L. Maurer βάσει τοῦ βαυαρικοῦ ποινικοῦ νόμου) ὄριζε ὅτι τόσο οἱ μισθωτοί πού ἀναστέλλουν συλλογικά τήν ἀπασχόλησή τους, ἐπιδιώκοντας ἔτσι τήν προάσπιση ἢ προαγωγή τῶν συμφερόντων τους ἔναντι τῶν ἐργοδοτῶν τους ἢ ἔναντι τῆς δημόσιας ἀρχῆς (ἀπεργία), ὅσο καί οἱ ἐργοστασιάρχες ἢ οἱ χειροτέχνες πού διακόπτουν συλλογικά τήν λειτουργία τῆς ἐπιχείρησής τους, ἐπιδιώκοντας ἔτσι τήν προάσπιση ἢ προαγωγή τῶν συμφερόντων τους ἔναντι τῆς δημόσιας ἀρχῆς, ἐφ' ὅσον δέν ὑπακούσουν στήν διαταγή τῆς δημόσιας ἀρχῆς γιά παύση αὐτῆς τῆς συλλογικῆς ἐνέργειας, τιμωροῦνται, μέ φυλάκιση. Σύμφωνα δηλαδή μέ αὐτήν τήν διάταξη, ἡ ἀπεργία ἦταν ἀξιόποινη μόνον ὅταν συνεχιζόταν κατά παράβαση τῆς διαταγῆς γιά ματαίωσή της, ὅποτε συνιστοῦσε ἀπειθεία κατά τῆς δημόσιας ἀρχῆς. Ὅμως, σωστά εἶχε ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ διάταξη αὐτή δέν συμβίβαζόταν πλέον πρός τίς διατάξεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864 περί συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας καί περί ἐλευθερίας τῆς ἐργασίας καί ὅτι συνεπῶς καταργήθηκε ἔκτοτε, καθώς καί ὅτι πάντως δέν καταργήθηκαν καί οἱ διατάξεις πού ἀφοροῦσαν στά αὐτοτελεῖ ἀδικήματα πού διαπράττονταν ἐκ μέρους τῶν ἀπεργῶν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀπεργίας, ὅπως ἦσαν ἡ φθορά ξένης περιουσίας ἢ ἡ ἐξύβριση ἢ ἡ βιαιοπραγία σέ βάρος τῶν μισθωτῶν πού ἤθελαν νά ἐργασθοῦν. Ἡ ἐν λόγω διάταξη ἐφαρμόσθηκε σπανίως καί καταργήθηκε ρητῶς μέ τόν ν. 2111/1920.

Παράλληλα ἴσχυαν τά ἄρθρα 34 καί 82 τοῦ βασιλικοῦ διατάγματος τῆς 31.12.1836, τά ὁποῖα ὄριζαν ὅτι «αἱ στασιαστικά συσσωματώσεις [...] ἔναντιον τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐργασίας καί τῆς βιομηχανίας χρεωστοῦσι νά καταπαύωνται» ἀπό τά ἀστυνομικά ὄργανα καί ὅτι αὐτά ὀφείλουν ἐπίσης νά ἐμποδίζουν «τούς θεριστάς, ὑπηρέτας καί ἐργάτας νά συμφωνοῦσι μεταξύ των διά νά αὐξήσωσι

4. Βλ. Χ. Γκοῦτος, Οἱ ἀπεργίες στή Σύρο τό 1879, ἐκδ. Ἄ. Σάκκουλα 1999 61 ἐπ. καί τήν ἐκεῖ μνημονευόμενη βιβλιογραφία.

ἢ νά προσδιορίσωσι τό ποσόν τῶν ἡμερομισθίων ἢ μισθῶν». Σύμφωνα δηλαδή μέ αὐτές τίς διατάξεις, ἀπαγορευόταν νά συμφωνηθεῖ ἀπό μία ομάδα μισθωτῶν ὅτι αὐτοί θά ἀπασχολοῦνται σέ ἐργοδότες μόνον ὑπό ὀρισμένους ὅρους καί ὅτι, στίς ἐπιχειρήσεις πού δέν θά ἀποδέχονται τούτους τούς ὅρους ἐργασίας, τά μέλη τῆς ομάδας εἴτε δέν θά δέχονται νά προσληφθοῦν (μπούκοτάζ), εἴτε θά ἀναστέλλουν τήν παροχή τῆς ἐργασίας πού ἤδη παρέχουν (ἀπεργία). Ὅμως, ἡ νομική φιλολογία καί ἡ νομολογία μάλλον ἀγνοοῦσαν τοῦτες τίς διατάξεις καί ἴσως γι' αὐτό θεωροῦσαν ὅτι ἡ πρόσθετη συμφωνία τῶν μελῶν αὐτῆς τῆς ομάδας, ὅτι ὅποιο μέλος τῆς ἀθετοῦσε τήν προαναφερθεῖσα συμφωνία θά κατέβαλλε στά ὑπόλοιπα ὀρισμένο εὐλογο χρηματικό ποσό ὡς ποινική ρήτρα, ἦταν ἔγκυρη, ὅπως θεωρεῖται ὡς ἔγκυρη καί στό σημερινό δίκαιο.

2. *Συνέπειες ἰδιωτικές.* Σύμφωνα μέ τό βυζαντινορρωμαϊκό δίκαιο πού ἴσχυε τότε, ἡ συμμετοχή τοῦ μισθωτοῦ σέ ἀπεργία συνιστοῦσε ἀθέτηση τῆς σύμβασης ἐργασίας ἐκ μέρους του καί συνεπῶς ὁ ἐργοδότης του ἐδικαιοῦτο: νά μήν τοῦ παρέχει μισθό γιά τόν χρόνο τῆς ἀπεργίας, νά ἀπαιτήσῃ τήν ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν πού τυχόν ὑπέστη λόγω τῆς ἀθέτησης τῆς σύμβασης καί νά τόν ἀπολύσει⁵.

§2. Ὁ συνδικαλισμός στήν πράξη

A.- Γενικά

1. *Συνδικάτα*⁶. Στίς περιοχές τοῦ ἀρχικοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, οἱ συντεχνιακοῦ χαρακτήρα ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις πού ὑπῆρ-

5. Ἡ καταχρηστική ἀπόλυση ἦταν ἄκυρη. Βλ. *Ι. Καποδίστριας*, Ἐρμηνεία τοῦ ἐργατικοῦ δικαίου, 1937 400. Ὁ ν. 281/1914 ὅρισε στό ἄρθρο 31: «Ἡ ἀπεργία δέν ἀποτελεῖ λόγον διαλύσεως τοῦ σωματείου» (τῶν ἀπεργῶν).

6. Βλ. στήν μελέτη μου «Ὁ συνδικαλισμός στό ἐλληνικό κράτος 1834-1914», 1988 σ. 58-70, 90-103.

χαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1821, στὴν ἐπόμενη δεκαετία μειώθηκαν κατὰ πολὺ καὶ σέ μερικές πόλεις ἐκμηδενίσθηκαν, ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων ἀλλὰ καὶ τῆς ἀσυμπάθειας τοῦ Καποδίστρια πρὸς αὐτές τίς ὀργανώσεις. Ἀκολουθῶς, μέ τὰ ἀναφερθέντα στὴν § 1 ὑπὸ Β καὶ Γ νομοθετήματα τῆς ἀντιβασιλείας, καθιερώθηκε ὁ κυβερνητικός ἔλεγχος τῶν σωματείων ὡς πρὸς τὴν ἴδρυση καὶ τὴν λειτουργία τους, μέ συνέπεια νὰ δυσκολευθεῖ ἡ ἴδρυση νέων σωματείων, διότι, ἐκτός τῶν ἄλλων, ὁ ἔλεγχος συνοδευόταν ἀπὸ γραφειοκρατικές διαδικασίες.

Μετά τὴν συνταγματικὴ κατοχύρωση τῆς συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας τὸ 1864, ὁ εὐρωπαϊκὸς νεωτερισμὸς τῆς συσσωμάτωσης σέ σωματεῖα καὶ σέ συνεταιρισμοὺς μεταφέρθηκε στὸν χῶρο τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μέσω κάποιων διανοουμένων καὶ ἐμπόρων καὶ βρῆκε ἐδῶ τόσους ὀπαδοὺς, ὥστε τὸ 1879 ἔγινε λόγος γιὰ συλλογομανία. Ἐκτοτε, καθὼς ἀναπτυσσόταν ἡ οἰκονομία τῆς χώρας, ἰδρύθηκαν κάμποσα ἐπαγγελματικά σωματεῖα. Εἰδικότερα, τὴν περίοδο 1880-1912 ἐγκρίθηκε, μέ διοικητικά διατάγματα, ἡ ἴδρυση ἢ ἡ τροποποίηση 656 καταστατικῶν πού ἀνῆκαν σέ ἐπαγγελματικά σωματεῖα, ἐνῶ πολλὰ ἄλλα τέτοια σωματεῖα ἰδρύθηκαν χωρὶς κυβερνητικὴ ἔγκριση (κατ' ἐφαρμογὴν τῆς γνώμης ὅτι αὐτὴ δεν ἦταν ἀναγκαία). Τὰ σωματεῖα αὐτὰ εἶχαν συνήθως 50 περίπτου μέλη, μερικά ὅμως εἶχαν λιγότερα καὶ ἄλλα εἶχαν μέχρι 100 ἢ καὶ περισσότερα μέλη.

Ὡστόσο, πολλὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐπαγγελματικά σωματεῖα (συνδικάτα) ὑπολειπούργησαν, ἐνῶ ἄλλα αὐτοδιαλύθηκαν ἐνωρὶς (μερικά ὅμως ἀπὸ αὐτὰ ἐπανιδρύθηκαν σέ λίγο μετασχηματισμένα). Σ' αὐτές τίς ἀδυναμίες καὶ ἀνωμαλίες συνετέλεσαν οἱ ἐξῆς κυρίως ἐνδογενεῖς καὶ ἐξωγενεῖς αἰτίες: ἡ ἔλλειψη ἐμπειρίας γιὰ ὁμαδικὴ συνεργασία, ἡ ἐπιπολαιότητα στὴν υἱοθέτηση τῆς μόδας τῆς συσσωμάτωσης, ἡ ὑπερεκτίμηση τῆς δυνατότητας ἐπίτευξης δυσπρόσιτων σκοπῶν, πού ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό στὴν ἀπογοήτευση, ἡ συνύπαρξη στό σωματεῖο προσώπων πού οὐσιαστικῶς εἶχαν ἀσυμβίβαστα συμφέροντα, ἐπειδὴ εἶχαν ἀνταγωνιζόμενες ἐπιχειρήσεις ἢ ἐπειδὴ ἄλλα ἦσαν ἐργοδότες καὶ ἄλλα ἦσαν